

IRODALMUNK KÉTFÉLE NEMZETI ÉRZÉSE

BEÖTHY ZSOLT a millennium évében megalkotta legnépszerűbb munkáját: „A magyar irodalom kis tükrét“, mely első kísérlet volt a magyar irodalmi fejlődés egységes szempontú áttekintésére. Amint Beöthy egy letúnt kornak egyik legrepresentánsabb alakja volt, úgy e műve is a millenniumi nemzeti hangulatnak hű kifejezője. Ebben a hangulatban született meg a harmincmillió magyarországi álmoképe, mely nem engedte, hogy a közeledő katasztrófának már ekkor itt-ott jelentkező borongós előérzete tudatossá váljék. Mi sem természetesebb, hogy Beöthy a magyar irodalmi fejlődés rendszerező elvévé a nemzeti érzést tette meg és ennek visszatükröződését kereste a magyar szellem minden alkotásában. Ez a kísérlet, noha szükségszerűen egyoldalú képet festett, nem volt meddő, mert hiszen kétségtelen, hogy a magyar szellemiségnek egy évezreden át legégetőbb problémája magyarsága volt. Beöthy egyetemi előadásaiban felfogásának elméletét is kifejtette és a Taine-től kölcsönzött szellemtörténeti kategóriákat a magyar irodalomra alkalmazta. Megfogalmazásukban azonban óvatos volt, aminthogy az ő néhol egyoldalú elmélkedéseit alkalmazásuknál éles és finom esztétikai érzéke egyre jóvátette: tudatában volt — mint ezt könyve előszavában is jelzi — rendszere alkalmosságának és egyoldalúságának. De tanítványai és tankönyvei útján utóbb átment a magyar irodalmi köztudatba az a felfogása, hogy a magyar irodalom egy évezreden át a nemzeti fenntartás szolgálatában állott: nemcsak kifejezte, hanem fenntartotta a nemzeti lelket“.

Nemzeti érzés, faji érzés kategóriáit Beöthy alkalmazta irodalmi rendszerező elvekül, a nélkül, hogy jelentésüket szükségesnek tartotta volna közelebbről meghatározni. Ez annál sajnálatosabb, mert a századforduló irodalomtörténetírása ezeket az elmosódott tartalmú rendszerező elveket kritikai elvekké emelte és minden újabb irodalmi jelenséget abból a szempontból ítélte meg, hogy mennyire nyilatkozik meg benne a nemzeti érzés. A nemzeti érzés ekkor azonban — a millenniumi közfelfogásnak megfelelően — már egyértelmű volt a hazafisággal, vagyis egy problémában nemzeti érzéssel, mely optimisztikus hajlama következtében semmi kritikát meg nem tűrt. Ez az irodalmi közfelfogás legszívesebben Petőfire hivatkozott, mint ennek a hazafiságnak legkényelmesebb szimbólumára, nem látván meg Petőfi nemzeti érzésének általános emberi gyökereit. De nem tette mélyebb vizsgálat tárgyává például a magyar romantikusok nemzeti érzését sem, melynek öngyötrő és nemzeti önismeretre törekvő

problematikája sehogysem lett volna az önelégült hazafiassági elmélettel összhangba hozható, sőt nem félt akárhányszor tanukul idézni őket egyes kiragadott verseik alapján az új magyar irodalom költőivel szemben.

Beöthy könyvének megjelenése óta több mint három évtized telt el, s a nemzeti katasztrófa, nemcsak a nemzet állapotában, hanem állam- és fajfelfogásában is sorsdöntő változásokat idézett elő. Mindez azonban kevésbé érintette azoknak irodalomszemléletét, akik Beöthy Zsoltnak óvatosan és esztétikai érzék ellenőrzése alatt alkalmazott gondolatát teoretikus merevséggel akarják egyetlen kritikai elvvé tenni. Az egyik ilyen tanulmányban¹ a Beöthy-féle irodalmi felfogás századeleji változata tükröződik, mely egy eredetileg alkalomszerű rendszerező elvből elméletet alkot és azt spanyolcsizmaként húzza rá minden irodalmi jelenségre. Beöthy óvatos fogalmazásán túlmenve a hazafias, kétségtelenül jóindulatú buzgalom itt a szintézis elvét az esztétikum kritériumává teszi meg: „a faji érzés és a nemzeti gondolat az egész magyarság érzésvilágát determinálja. De determinálja költészetét is... A magyar irodalom megtelik hazafias érzéssel, az átjárja mindenféle nyilvánulását, olyan mértékben, mint egy más irodalomét sem... Sőt még élesebb világításba állíthatjuk ezt a tételünket: a magyar költészetnek legnagyobb szerű, legértékesebb alkotásai éppen azok, amelyeknek foganásába belejátszott a hazafias érzés, s minden nagy költőnknek, lírikusnak, epikusnak, regényírónak, drámaírónak egyaránt, művészete a nemzeti szellemű, hazafias jellegű költészetben tetőződött“. Ez a tétel aztán megfordítva nyer alkalmazást minden újabb irodalmi jelenség megítélésében, vagyis: csak az az irodalmi mű igazán művészi, mely hazafias jellegű. A különben ártatlan elmélet ez által az alkalmazás által válik megtévesztővé, annál inkább, mert meg sem kísérli a magyar nemzeti érzés meghatározását. Erre valójában nincs is szüksége, mert fejtegetéseiből világosan kitetszik, hogy nemzeti érzésen elsősorban hazafiasságot ért, vagyis a hazáért való lelkesedést, sőt rajongást, szóval egy igen egyszerű és problémamentes, kritikától húzódozó, optimista érzést, nem sokkal többet, mint Dugonics András Etelkájának alapérzését, amit Kazinczy magyarokodásnak tartott.

A magyar nemzeti érzés azonban, amint a legkiválóbb és legmagyarabb szellemek műveiben megnyilvánul, távolról sem ilyen egyszerű, hanem összetett, ellentétes, a nagy magyar szellemeknek egyik legégetőbb és legfájóbb problémája. Ennek felnemismerése és meg nem értése volt egyik oka azoknak a heves támadásoknak, melyeket egy magát némi félreismeréssel konzervatívnak nevező kritika új nemzeti katasztrófánk költői ellen zúdított, nem egyszer hazaárulással vádolván őket, köztük a leszakadt területi magyarság énekeseit is. A hazafiság ez egyszínű elképzelése a legfőbb oka annak, hogy ugyan ezen kritika értetlenül és ellenszenvesen fogadja az elszakított területeken kifejlődő magyar irodalmat, s például egy erdélyi költői antológia bírálatában nem talál egy jó szót az erdélyi magyarság ünnepelelt énekese,

¹ Császár Elemér, Irodalmunk nemzeti jelleme. Budapesti Szemle 1929 áprilisi szám.

nemzeti érzésének nagy ébrentartója: Áprily Lajos költészetének megítélésére, mert ez véletlenül nem az optimista hazafiság embere. Ez az egyoldalú kritikai elv különben a legnagyobb szereppel bír Ady költészete megítélésében: azok, akik a magyart csak díszmagyar hazafiasságban szeretik elképzelni, éppen Ady megítélésében szakadnak el „konzervativizmusukban“ a negyvenévesektől és azokon aluli fiataliságtól, mely viszont a nemzeti kérdést sötét, keserű problematika tárgyának tartja.

Bizony látni nem akarni még nem konzervativizmus. De hogy ez a szellem mennyire belerögződött az irodalmi köztudatba, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint az a mű, melyet egy erdélyi író Ady védelmére írt. Makkai Sándor (Magyar fa sorsa)¹ észreveszi ugyan Ady Endre nemzeti érzésében a pozitívumot és megvédi őt a hazaárulás vádjával szemben, de azt hiszi, hogy Ady nemzeti öntudata egészen új a magyar irodalomban, nemcsak kifejezési formáját, hanem lényegét illetően is. „Századokon át hozzá voltunk szoktatva — írja — költőink által ahhoz, hogy a haza földje olyan szentség, melyet csak imádatlalt lehet említeni, amelynek csak szépsége van, melyhez tartozásunk túlláradó gyönyör, elszakadásunk kárhozat és hazatérésünk üdvösség. Ezzel az uralkodó és uralkodóvá tett érzéssel szemben az Ady költészete olyan érzéseket mutatott meg, melyek teljesen idegenek... voltak.“

Ezzel szemben kétségtelen: az a nemzeti érzés, az a hazafiasság, mely optimista öncsodálalt helyett kritikával nézi önmagát, nemcsak hogy nem új és Adynál nem egyetlen, hanem az ősi magyar nemzeti érzés egyik megnyilvánulási formája. Ez a nemzeti érzés első tudatos irodalmi megjelenésétől, a 16. századtól kezdve egészen máig végtelenül összetett és ellentétes: rajongó szeretet és kétségbeesett gyűlölet, röghöz kötöttség és menekülni vágyás, építő optimizmus és nosztalgias pesszimizmus, tette kész önfeláldozás és passzív szemlélődés változtatják egymást; sohasem harmonikus, mindig problematikus.

Századeleji kritikánk elég kárt okozott azáltal, hogy ezt a tényt fel nem ismerte. Irodalmunk sokat hangoztatott és ina már általánosan fájlalt kettészakadása talán nem következett volna különben be, ha ez az egyoldalú kritika nem befolyásolja közönségünket. Ma azonban a hazafiasságra, mint kritikai elvre épített irodalomelmélet felmelegítése egyenesen veszedelmessé válhatik, ha az elszakított területek magyar irodalmára alkalmazzák. Az elszakított területek magyarságának nemzeti öntudata vajmi kevés hasonlóságot mutat a háború előtti stereotíp hazafiassággal, de azért e miatt támadni annyit jelentene, mint a politikai elszakítást végzetesen lelkivé kimélyíteni. S az új határokon túlról — annyi keserves nemzetfentartó harc után — joggal kelhetne a felháborodott jaj szó: „Én nem Vagyok magyar?!“

Azért talán nem egészen hiábavaló rámutatni arra, hogy amennyire igaz, hogy szellemi életünket egész fejlődése folyamán legjobban magyarságának problémája izgatta, annyira igaz az is, hogy ez a faji tudat irodalmunkban nem volt sohasem kizárólag ilyen kiegyenlített, formálisan harmonikus érzés.

¹ V. ö. Magyar Szemle 1927, I. kötet, 99. 1.

A mai értelemben vett nemzeti érzés első jelentkezése egybeesik az úgynevezett irodalmi felújulás korával. Eredő gyökereit kimutatni külön tanulmány volna hivatott. Kialakulását lényegesen befolyásolta a francia racionalizmus gondolatvilága, de hatott rá a római klasszikusok olvasása» politikai elnyomási törekvések, a külfölddel, a nyugati kultúrával való megismerkedés. Legmélyebb forrása a nemzeti múlttal való évszázados kapcsolat tudata volt. Irodalmi megjelenési formája már ekkor kettős. Az úgynevezett magyaros iskolában érvényesül a mai egyoldalú kritikai elvvé emelt hazafias érzés: túlzó magyarokodás, mely az önáltatásra annyira hajlamos magyarságot elkábítja öndicsőségének felmagasztalásával. Bizonyára nem véletlen, hogy ennek az iránynak két vezető szelleme közül az egyik, Dugonics, szerb, a másik? Gvadányi, olasz származású. Viszont az ősíleg magyar szellem önmarcangolásra hajlik, vívódik önmagával és örökösen kiegyenlítődést keres Kelet és Nyugat között, ahonnan jött és ahová vágyódik. Az első nemzedékben megmagyarosodottak számára a magyarság nem életprobléma, hanem gyönyörű ajándék, melynek gondolat nélkül örvendenek.

Az ős magyar nemes Kazinczy nem bírta Dugonicsot olvasni, nemcsak parlagi nyelve, hanem túlzó magyarokodása miatt sem és senkiről sem beszélt oly megvetéssel, mint a csupa jóakarát és hazafiasság Dugonicsról. Míg azonban később a Dugonics-féle nemzeti érzés hatalmába keríti a lelkeket és irodalmi változatainak fejlődését egészen a mai napig követhetjük, addig Kazinczy a maga faji öntudatával látszólag izoláltan marad. Pedig éppen ennek jellegzetes jegyei azok, melyeket megtalálunk a legkiválóbb és legmagyarabb szellemek nemzeti érzésében: humanizmus, mélygyökerű emberszeretet, európai kultúrhorizont, a magyar elmaradottság és izoláltság kínzó tudata s ennek következményeképpen pesszimizmussal váltakozó optimizmus és folytonos munka a nemzet művelésén. Ne tévesszen meg bennünket, hogy Kazinczy ezen nemzeti öntudatának kifejezésében a francia-német felvilágosodás terminológiájával él. Ne higyük azt, hogy Dugonics magyarsága az ősi és Kazinczy az idegen, korcs. Ugyanígy éreztek Berzsenyi, Kölcsey, Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Széchenyi, Arany, Tompa, Madách, Gyulai és végül Ady is, ami kétségtelenné teszi, hogy ez az érzéskomplexum az ősíleg magyar, sokszázados történelmi fejlemény. Kazinczy azt írja Musiczky Lucián szerb költőnek: „Az én patriotizmusom nem ellenkezik a kozmopolitizmussal, s midőn a magyar nyelvnek virágzását óhajtom, midőn azt, amennyire tőlem telik, elősegéleni igyekszem, nem könyörgök azért az egeknek, hogy más nyelveknek károkkal virágozzék az én nyelvem... Az igazság minden nemzettel, minden felekezettel közös, s a jók és bölcsek fellelik egymást különböző feleken is. Jaj annak a nyomorultnak, kinek szemei felakadnak a ruhán és a hangzaton “ Ezt a levelet Romy Károly közölte a Nemzeti Újság 1845. évfolyamában nyilvánvaló tendenciával. Akkor egész Magyarország területén fellángoltak a nemzetiségi harcok; ez a nemes magyar hang, melyhez hasonló volt Széchenyi István akadémiai beszéde, akkor is, mint hasonló körülmények között ma is, izoláltan hangzott el ellenségeink támadásaiban.

A 18. század fordítóján a Dunamentén lakó nemzetiségekben hatalmas erővel ébredt fel a nemzeti öntudat, s különösen a szláv népek korlátokat nem ismerő, gyűlölködő sovinizmussal kezdtek hozzá nemzed életük kiépítéséhez. A magyar nemzed érzésnek a nagy vívmányok ezen korában is egyik legfeltűnőbb jegye az önismeretre készítő pesszimizmus, mely a közeledő nemzethalál félelmes vízióját varázsolta Vörösmarty szeme elé. A mindenütt idegen eszmeforrások után kutató magyar filológia ennek a pesszimizmusnak gyökerét is megtalálni vélte Herder nyilatkozatában, mely a magyar népnek közeli elenyészését jóslta meg. Herdernek ez a jóslata azonban magyar forrásra megy vissza, Oláh Miklós 1763-ban megjelent magyar történet művéből merítette. A magyar pesszimizmus is évszázados történet adottság, melyet Herder csak nyomatékossá tett. Mi mindenkör többet adtunk a rólunk szóló kívülről jövő ítéletekre, mint saját véreink Kasszandra-szózataira. Azoknak szívesen hittünk, ezeket kiátkoztuk. Herder jóslata kétségtelenül nem gyakorolt volna olyan rendkívüli nagy hatást a századforduló íróira, ha nem egy a mélyben szunyadó félelemnek adott volna kifejezést.

Alig van írónk ebben a korban, aki ne foglalkoznék a végső halál gondolatával. Már 1797-ben, tehát alig pár évvel Herder művének megjelenése után, Csokonai így ír Koháry Ferenchez: „Én tartok tőle, hogy ha ügyefogyott nyelvünket (mely Ázsiából kibujdosván, atya, anya, vér és rokonság nélkül és mintegy Melchisedeknek rendi szerint lakik itten Európába) ennyire vesztibe hagyjuk, nem vetek neki száz esztendő, hogy ennek a sokféle nemzetnek zavarékjában olyan sorsra fog jutni, mint ezelőtt nem sokkal a kunoknak ősi nyelvek“... A pesszimizmus mellett itt jelentkezik a magyar tragikus érzés is, mely szerint a magyar elhagyottnak, egyedülállónak, egy végzetes sors elítéltjének tartja magát. „Amaz ellenkező fátum — írja Csokonai ugyanabban a levélben — (egyébnek nevezni nem tudom), mely a Caspium utolsó partjaitól mindétig nyomba kísérte magyar népünket, még máig sem szűnt meg annak fogyatékja ellen tusakodni.“ A magyar nemzeti gondolatnak ez a két jegye minduntalan ki-kitör irodalmunkban egészen máig.

Kazinczyt racionalizmusa és hívő optimizmusa, mely saját keserves élete nehézségein is átsegítette, megőrizte attól, hogy a pesszimizmusnak martalékja legyen. Egy Kis Jánoshoz intézett levelében i8io-t?en ő is foglalkozik Herder jóslatával: „Én azt hiszem, hogy minthogy Európának dolgait filozófusi szellem (Geist) igazgatja, a Magyar nép csak azért sem enyész el, mert vele együtt egy sehol másutt nem található, originális és szép nyelv veszne el.“

Kis János nem osztja barátja optimizmusát: „nem titkolhatom el, hogy én is elenyészést kénteleníttem jövendőlni Nemzetünknek és nyelvünknek“.

Ez a pesszimizmus, mely egyelőre még csak a lelkek mélyén bujkál és magánlevelekben jut kifejezésre, csakhamar költői formában is jelentkezik. Tudomásom szerint a legrégebb költői kifejezése Kis Lajosnak egy 1813-ból keltezett, a Hébe 1822-1 évfolyamában megjelent verse:

Megvetve van már a ruha, már tűnik
 A nyelv s nem is lessz a Duna partjain
 Egy-két ezer év múlva többé
 Már magyar; Óh, igazat ne szóljak!

A sorban jönnek: Berzsenyinek ódái, Vörösmarty Szózata, Kölcsey Zrínyi-énekei, melyek mindnyájan sokkal ismertebbek, mintsem hogy idézni szükséges volna őket. Hogy ez a pesszimizmus mennyire megfért a magyar lelkületben az építő akarattal, sőt mennyire annak egyik lendítő rúgója volt, azt Széchenyi példája mutatja. Nála találjuk a jóslat legsötétebb formáját: „Várjuk be nem a nagyszerű halált, hol ember millióinak szemében gyászkönny ül, hanem minden dísz, szánakozás és hálaérzet nélküli kitörültetésünket nemcsak a nagytermészet virányibul, de még legközelebbi szomszédaink tüsténti emlékezetéből is, minél többet és jobb sorsot önkénytül, irigységtől, egymás elleni agyarkodástul szétboncolt és jobbadán önzőkbül álló népvegyület nem is érdemel.“ Ilyen erős szavakat bizony még Ady is alig talált a magyar lelkiismeret felrázására, aki pedig szintén megjósolta a fajok cirkuszából való eltűnésünket és az idő rostáján való kihullásunkat.

A felébredt magyar nemzeti öntudat ezen pesszimizmusa látszólag ellentétben van romantikusnak nevezett költőink hazafias tendenciájú költői gyakorlatával. Elég Kisfaludy Károly nemzeti drámáira, Vörösmarty eposzaira emlékeztetnünk, melyek kihívták az öreg Kazinczy ellenkezését, mert ő ezt a túlzottnak tartott nacionalizmust nem tudta a maga humanitásezsméjével összeegyeztetni. Pedig Kisfaludy Károly nemzeti felfogása legmélyebb gyökereiben teljesen azonos volt Kazinczyéval, csak a módszerei voltak mások. Kazinczy irodalomszemlélete arisztokratikus volt, Kisfaludy a Kazinczytól kitűzött célt: a magyar nemzetnek az európai kultúrába való beilleszkedését, közönségneveléssel kívánta elérni. Ezért nem riadt vissza attól, hogy a nagyközönség ösztöneinek kedvezzen. A görög-tüzes, optimista hazafiaskodás nála nem belső szükségszerűség, non cél, hanem eszköz, melyre saját maga tekint a legélesebb kritikával. Már Csokonai megírta: „Még mostanság, literatúránknak ezen csecsemő állapotjában, úgy kell bánni gyengélkedő nemzetünkkel, mint az apró gyermekekkel. Édes beszéd, kecsegtető nyájasság, danlás, báb és cukros csemege legyen mind az, amivel ötet az oskolai leckéhez édesgetjük. Nyavalyáját sem tudja még jóformán érezni, tehát amely orvosságot véle bevétetni akarunk, meg kell annak üvege szélét mézelnünk.“

Kisfaludy Károly is jól ismerte fáját! Ez legjobban Gaál Györgyhöz írt németnyelvű leveleiben tükröződik, aki az ő darabjait németre fordította. Kisfaludy minden levelében kéri őt, hogy drámáiból a fordításkor a hazafias szólamokat hagyja ki: „Kérem, nézze még egyszer át Ilkát és tegye meg nekem azt a baráti szívességet, hogy bizonyos kifejezéseket, melyek természetesen az eredetiben benne vannak, mint magyar szív, hagyjon ki és egyáltalán, hogy a magyarok dicsőítését törölje ki; a németek sajnálkozva mosolyognának rajta. Én is csak azért írtam, hogy a közönséget a színházba csaljam. Hiszen ismeri

ezt a nemzetet, mindenütt dicsőítve szereti magát látni, de ezt a külföld ne tudja meg.“ Tudjuk, hogy Kisfaludynak ez a közönségnevelő módszere sikerrel járt. Ő maga írja Gaálnak: „Darabjaim sikerétől felbátorítva, most már minden magyar író színdarabokat ír, sok gyalázatos holmi fog megjelenni, de talán lesz benne jó is, és így meglehet az a reményünk, hogy hosszú alvás után felébredünk és a művelt európai nemzetek sorába lépünk.“ Mert ez a költői generáció, akárcsak Kazinczyé, éppen annyira európai, mint magyar. A különleges magyarkodás, melynek Dugonics-féle áramlata Kisfaludy|Sándor regéiben és színjátékaiban folytatódik, éppen annyira ellenszenves előtte, mint egykor Dugonics volt Kazinczy előtt. Vörösmarty, akinek Zalánját a közönség lelkesedve fogadta^ de nem olvasta, jmaga is szigorúan elítéli Stettnerhez írt egyik levelében Kisfaludy|Sándor hazafiaskodását és egyúttal nemes kifejezését adja saját érzésének: „Mind a kettőben (Az emberi szív örvényeiben és a Dárday-házban) az igen messze vitt hazafiúskodás szinte jól esik a legbuzgóbb magyarnak is. Tudod, szent érzés az, de nem kell vásárra vinnünk s útonútfélen üvöltönnünk, hanem csak ott, hol hathatósbab rúgói vagy nevezetesebb következesei lehetnek.“ Vörösmarty különben, a reá és Aranyra egyformán jellemző férfias szemérmetességgel nem is igen szeret nyilatkozni nemzeti érzéséről, melynek művészi kifejezését megtaláljuk költészetében, egybefonódva általános, minden elfogultságon felülemelkedő emberi érzéssel.

A pesszimizmussal — mint már Csokonainál láttuk — együtt jár legkiválóbb és legaktívabb szellemeinknél a magyarság tragikumának tudata, mely legbensőbb élményben személyes tragikumká válik. Magyar írónak lenni súlyos sors: értetlenség, üldözés, nyomor veszi körül, szelleme bilincsekbe van verve. Ez a tragikus tudat mint személyes élmény csak Adynál nyer erős színekben költői kifejezést s ez hívta ki ellene leginkább a hazaárulás vádját. Vörösmartynál a „A magyar költőben“ az általánosítás halványítja a költő egyéni érzését. Magánlevelekben azonban a tragikus élmény már elkeseredve keres kifejezést, együtt járván a vággyal: el innen,a magyar ugarról, boldogabb tájakra, vagy boldogabb időkbe. Így írja Csokonai Márton Józsefnek 1801-ben: „Ha írok is, aminthogy én a nélkül nem tarthatom fenn létemet, írok a boldogabb maradéknak, a 20. vagy 21. századnak, írok annak a kornak, amelyben a magyar vagy igazán magyar lesz, vagy igazán semmi sem.“ Még Kisfaludy Sándor is hangot ad ebben a korban nemzeti elkeseredésének: „Keserű Siralom az, hogy olly nehéz, és boldogtalan dolog Magyarnek lenni Magyar országban“ (levél Kazinczynak 1808 szept. 15). Három évtizeddel később pedig Kölcsey így ír Szemerének: „Mondanám: imádkoztatok e népért, de ezért talán már imádság sem használ. Mert hiszen önmaga akar elveszni.“ Majd Vörösmartynak: „Nem fogsz megütközni, ha e pillanatban alkalmatlannak hirdetem magamat, hogy Veled litteratori dolgokról szólhassak. Azaz szólhatnék, Édes Barátom, de e keserű gondolat villan elő minden szónál: minek litteratura, kik nemzet nem vagyunk.“ Nem csoda, ha ezek után Kölcseynél találkozunk először a fellobbanó vággyal, bárcsak le tudná magáról vetni magyarságának Nesszus-ingét: „Ha

lelkemnek, minekelőtte Hádeszből felvezettetvén ide plántáltak, választás lett volna engedve, bizonyosan nem választottam volna a hont, melyben születtem...” S hogy ez a vágy nem volt egy sötét pillanatnak szüleménye, hanem benne rejtőzik a magyar nemzeti érzésben, arról Kisfaludy Károlynak Gaálhoz írt levelei tanúskodnak: „Szerencsétlenség, ha olyan nyelven kell költeni, mely a szellem fél erejét megjavítására foglalja le és amit egy buta nemzedék nem ismer fel.” ... „Minden patriotizmusom mellett gyakran tör ki a panasz keblemből: Bárcsak ne születtem volna itt. Olyan ritkán lehet itt embereket találni, akik a nyers magyarizmusból kiemelkedtek volna és engem a végzetem ilyenek közé helyezett. Gyakran gondolkodom arra, mily gyönyörűség lehet felvilágosodott együttérző emberek körében költeni, művelt barátok társaságában, akik nem tisztelnek mindent fanatikusan és nem vetnek el mindent vakon.” „Itt a világ szegény pénzben és szellemben, és sivárak, mint a puszták, a lelkek, alacsonyosságuk ködébe burkolva.” Mintha csak Adynak az optimistáktól elítélt sorait hallanók: „Gémes kút, malom alja, fokos, Sivatag, lárma, durva kezek... A Tisza partján mit keresek?”

Pesszimizmus és tragikus öntudat két jegye a magyar nemzeti érzésnek, de természetesen nem maga a magyar nemzeti érzés. Amikor ezeknek a jegyeknek százados eredetére rámutattam, célt csak annak igazolása volt, hogy a magyar nemzeti érzés sokkal összetettebb, mintsem hogy azt a hazafiság szólamával elintézni lehetséges volna. Az a fogalom, ami Beöthy Zsolt és a millennium korában alkalmoszerű és a korhangulatnak megfelelő irodalmi rendszerező elv volt, nem lehet ma annyi tapasztalás és tanulság után egy keserű feladatok közt élő nemzedék összetett hangulatában mindent irányító kritikai elv, akkor, amikor már száz évvel ezelőtt sem volt az. De különösen nem lehet kritikai elv az elszakított területek magyar irodalmának meg*ítélésében, ahol a magyar nemzeti érzésnek egy új irodalmi változata jelentkezik, mely Kazinczy szemléletével áll talán legközelebbi rokonságban, éppen olyan nemzetmentő és kultúrateremtő, mint amaz volt és csak költői megnyilatkozási formájában új. Nem kell prófétának lennünk, hogy felismerjük: a jövő, éppen úgy, mint a mai magyar közönség az Áprily Lajosokban, Mécs Lászlókban, Reményik Sándorokban fogja az igaz magyarság költői reprezentánsait felismerni, tekintet nélkül azon kritikákra, melyek önmagukat zárják ki a magyar értékek méltánylásából és élvezéséből.

FARKAS GYULA